

TANULMÁNYOK

Dávid Ferenc

KÖLTŐI ROMOK – RÉGÉSZETI ROMOK¹

Az első értesülésünk épületek megbecsüléséről az ókorból való: nagyságuk és rendkívüliségük miatt hetet csodának tartottak közülük. A második értesülésünk Róma romjairól szól, olyan épületek töredékeiről, amelyek nagyobbak és szebbek, mint amit a szemlélőik készíteni tudnak, amelyek egy elmúlt világ nagyságának és rendkívüliségének minden szónál beszédesebb tanúi.

Mióta ez a képzet megszületett Itáliában, azóta terjed egyre: ugyanazt az érzést keltették fel a piramisok Egyiptom sivatagjaiban, a maja és azték szentélyek Dél- és Közép Amerikában, s Angkor építményei a Távols-Kelet erdeiben.

A romok azonban nincsenek egyedül – ahogy Piranesi metszetein láthatjuk – Róma templomainak hatalmas töredékei közé többemeletes házak épültek, amelyeknek ablakaiból mindennapi emberkék néznek ki ostobán, a homokba temetett szfinx mellett pedig beduinok lovagolnak, tudatlanul.

De nemcsak ők állnak ott, a csenevész utódok, a nagy tájak méltatlan örökösei, hanem azok is, akik látják ezeket a képeket, leírják, megörökítik, hírt adnak róla, és mi is, akik olvassuk, vagy nézzük ezt a jelenséget.

A kép letűnt nagyságot mutat be és rejtélyt: hogyan múlhattak el olyanok, akik ilyen művek létrehozására voltak képesek. A rom tehát rejtély, amely két fajta módon fejthető meg: szorgos kutatással és elmélyült töprengéssel. A kutatás a részletekre irányul, a töprengés az elmúlásra. A töprengés pótszó és nem jellemzi azokat, akik kitalálták a rom-képzetet. Azok ugyanis keresztények voltak, akik számára az elmúlás a hit fontos igazsága volt – amely tudott és nyilvánvaló, de befogadása nehéz – mindenkinek személyes feladata, hogy felismerje a maga kicsiségét és a Teremtő nagyságát, a maga elmúlásának elrendelt voltát és a Teremtő örökkévalóságát.

Az antikvitás maradékainak csodálata ezért előbb csak csikorogva illeszkedett a keresztény pántok közé: ezeknek a romoknak jó helyük volt az élet hívságai és mulandóságuk bizonyítékai között, de a rájuk vonatkozó kíváncsiság a fölös és a lényegtől elfordító dolgok számát szaporította. Ez a diszkrepancia oldódott akkor, amikor a középkor is régmúlttá vált, és az emléket a várak, a templomok, a kolostorok romjai idézték föl a hegyek tetején és az erdők mélyén.

A középkori rom ugyanis olyan időket idézett föl, amely mélyebben hitt, mint a szemlélők kora, és ama mély hitnek volt a hiteles emléke és maradványa. A múlttól és a személyes elmúlásról való gondolkozás szinte egybe-

esett itt, ahogyan azt Caspar David Friedrich romokat ábrázoló képei mutatják meg a legmegragadóbban. A rom kettős természete azonban megmaradt: kíváncsiságot és kutatókedvet kelt föl egyfelől és a létre vonatkozó kérdéseket vet föl másfelől. A gondolkodás két szegmenséről van itt szó: a kognitív gondolkodásról, azaz valamely lényeg megragadásáról a tanulás és az elemzés útján, és a kontemplációról, amely a lényegyet az érzelmi elmélyedés és koncentráció útján közelíti meg.

Abban az időben, amely fölfedezte az emberiség kultúrörökségét, a kontempláció a kognitív gondolkodással azonos rangú volt, és szerepe az elvont értékek megnevezésében épp a kontemplációnak volt a különös. A rom, ahogyan ezt a fogalmat ma is értjük, ennek az időnek az emléke. Mintegy magába csavarva őrizte meg ezt a transzcendenciát, és kettős értéket hordoz: a hajdani építményt és a mindent elpusztító időt teszi láthatóvá és átélhetővé. A rom olyan építmény, amelynek a lényege érintetlen marad, ha pusztul és a lényege sérül meg, ha mással nyúlnak hozzá, mint gondolattal. Ez az a romféle, amelyet, másoktól megkülönböztetendő, *költői rom*-nak nevezek. Ilyenek a romként régen ismert templomok, mint Zsámbék és Vértesszentkereszt, ilyenek a nagy várromok, például Visegrád, Regéc, Csobánc vagy Füzér, vagyis azok, amelyek nagyok és képszerű megjelenésűek. Ilyenek a kisebbek is, különösen, ha tárgyak szerint különös emléket őriznek, mint a Margitszigeti romok. S ki tudja, mennyi kifejező erő van egy-egy alföldi pusztatoronyban, s mit jelent az a régiségekben oly szegény térség lakói számára, vagy ki tudja, hogy mit jelent a salföldi pálos-rom a szűkebb pátriájának? Van-e az a helyi érték, amelyre itt célzok? Egy tágabb közönség, amely rendre közös élményeken születik újjá, az van: Taliándörögdő Árpád-kori templomának romja például a kapolcsi napokon sokaknak jelenti a történelemmel való legigazibb találkozást már egy évtizede.

A költői romok alig érinthetők – mondtam. Lényegüket már a tudós érdeklődése is fenyegeti. A kutató tudós ugyanis a másik, a kognitív gondolkodás képviselője, számára a romban foglalt időnyom pusztulás, a rom értéke pedig az a mérv, amennyire a töredék a hajdani egészre reprezentálni képes. A tudós régész ásóval és kalapáccsal avatkozik be a rom állagába és környezetébe, megváltoztatja a környezetét, föltárja nem látható részleteit, és elkészíti a rekonstrukcióját, amelybe – érthető ez – gyakran bele is szeret, és tudását felépítve is közzé kívánja tenni. Feladatának a legszűkebb értelmezésében a tiszta racionalitás vezeti az építész is, aki műszaki emberként munkát vállalva egy-egy rom helyreállításában felelősséget is vállal annak állagáért, s beavatkozásának célja a szerkezeti állag biztosítása. Ez a minimális követelmény is gyakran vezet mélyreható átalakításokhoz.

Összetettebb – időtől, helytől s lehetőségektől függő – a gazda feladata a rom helyreállításában. A gazdának, s mert itt többnyire köztulajdonról van szó, legtöbbször az államkincstár képviselőjének, aki a szervezett, hivatali műemlékvédelemmel egyetértésben működik, beruházásként is meg kell fogalmaznia a feladatát: társadalmilag elfogadható célt kell adnia a pénz-

ráfördítésnek, s ezzel magának a romnak is, és törekednie kell arra, hogy a vállalt ráfordítással arányos és tartós eredményt érjen el. A cél meghatározása a nehezebb s a veszélyesebb, ez az, amelybe az élvezhetőség és az érthetőség könnyen félreérthető követelményei tartoznak, és ezek azok, amelyek, a demokrácia köznapi értelmezésével a nagy tömegek rendszeres használatát igyekeznek elősegíteni. Mindezek az összetevők racionális összefüggéseket alkotnak, amelyek a rom elvont lényegével állnak ellentétben, annak érzékeny belső egyensúlyát fenyegetik.

Példákat sorolok, ismertebbeket és kevésbé ismerteket, amelyek az ellentmondás különböző szegmenseit világítják meg. A zsámbéki templom romjáról a hazai műemlékvédelem gondolata megszületésének pillanatában készült az első rajz, majd sokszorosított grafika, azóta tárgya a művészettörténetnek és a rom-tiszteletnek együtt, egymással párhuzamosan. Az első helyreállítására a 19. század nyolcvanas éveiben került sor: állagbiztosítás volt az, amelynek lényegét a rom alá bevájt pincék lefalazása, egyes alapfalak megerősítése, s a túlságosan kiálló-lebegő boltozatívek bezárása-összekötése jelentette. A tervező, Möller István az elemi műszaki logikát alkalmazta az állag biztosítására, s munkája, így látjuk hosszú idő óta, a rom romszerűségét is megőrizte, sőt, egyes apró részletekkel még fokozta is. Ezek közül egy kis apszis kiegészítése és egyetlen boltív rekonstrukatív visszaépítése megnövelte a rom belső térhatását és érthetőbbé tette a régi építmény konstrukcióját. A részrekonstrukció azonban kis mennyiségű, s nem változtatott a rom-hatáson. A nagyszerű összhatásért a Műemlékek Országos Bizottsága azzal fizetett, hogy a romhoz másfél emberöltőn belül kétszer kellett visszaternie, s azzal, hogy az építési munkákon kívül más kiadása is akadt: őriztetnie kellett a romot a rongálóktól. Erről ritkán esik szó, pedig nagyon fontos: példája annak, hogy a probléma egy része nem-építészeti módszerekkel is megoldható. A zsámbéki templomrom következő helyreállítására a nyolcvanas évek végén került sor, Sedlmayr János tervezte. Az ő munkájának nagyobb része is az állag biztosítására korlátozódott, egyetlen részletet azonban megépített: a toronyba fölvezető lépcsőt, annak eredeti helyén, modern anyagokkal és formákkal, úgy, ahogy azt az épp elmúlóban lévő korszak eljárás módja megkívánta. Vihart aratott: érzéketlenséggel, arroganciával vádolták, kicsiny tömbjére zúdították a modern építészettel kapcsolatos valamennyi panaszt. Holott csupán egy hibát követett el: a kisméretű tömb színével tűnt föl messziről, s belejátszott a romtemplom összképébe, megsértette a rom auráját.

Nem váltott ki ilyen éles reakciót a visegrádi fellegvár helyreállítása, holott ugyanilyen kérdéseket vet fel. Az egyik, igen messziről látszó beavatkozás a vár Duna felőli oldalán a leghosszabb megmaradt fal szerkezeti megerősítése, amely kemény vízszintesek és függőlegesek hálóját rajzolja a várfalakra. Ez érzékelhető, s világosan megítélhető hiba: formává vált egy segédszerkezet. Messziről látható a kaputorony rekonstrukciója is, határozott élekkel és világos színekben rajzolódik ki a teste, a befejezett, lefedett

tömeg pedig éles ellentétben áll a rom egészével. A kaputorony értelmezi az eddig csak festőileg tagolt romot, megmutatja a közlekedésének főirányát, alaprajzának konstrukcióját. Még éveknél kell eltelniük, hogy kiderüljön, belesimul-e az új építmény a régiek közé vagy nem, megszokottá válik-e vagy idegen marad.

Hogy a harmadik példát, a visegrádi palota romjait a költői romok magam konstruálta csoportjába sorolom, már jelzi, hogy a most elkészült munkáról nem jó a véleményem. A palota maradványait, mint ismeretes, mindössze hetven éve fedezték fel, s az ásatások nyomán az ötvenes évek elejétől alakult ki teraszos képe. A megtalált falrészletek, s azok kis tömegű, értelmező kiegészítései harmonikus összképet alkottak. Az egymás fölött emelkedő teraszok érzékeltették a hajdani palota összetettségét, a látvány közepe táján az egykori zárt udvar csúcsíves árkádjai pedig formáinak gazdagságáról is képet adtak. Költőivé az tette a palotaromot, hogy lépcsős tömege megőrizte a hegy lejtőjét, amely aztán évszázadokig elfedte, s hogy ilyen módon nemcsak az egykori épületeknek, hanem azok elpusztulásának a képét is érzékeltette. Ezt a fantáziadús képet szüntette meg a nemrég felépített épületrekonstrukció. A munka gazdáik három okát adták ennek: – a rom vízelvezetését nem tudták megoldani, ezért a faltetők és a padlófelületek folyamatosan javításra szorultak; – sokat megtudtak az elpusztult épület hajdani tömegéről és részleteiről; – s végül, az újonnan építendő belső terekben múzeumi tereket nyerne, amelyek a gazdag visegrádi tárgyanyag bemutatására is lehetőséget ad majd. Mind a három indokot hosszú évek tapasztalata támasztotta alá, s a rekonstrukciót komoly tudományos munka alapozta meg. Ami elkészült, az megmutatja, hogy középkori és reneszánsz falak utánezatait nem tudták elkészíteni, hogy az új kő- és műközfelületek érzéketlenek és mechanikusak, hogy a nagy, tagolatlan felületek bántóbbak, mint a rekonstrukciós rajzokon voltak, az épülettömegek riasztóak és kifejezéstelenek. Ez az épület nem remélheti, hogy az idő javít rajta, legfeljebb azt, hogy benne jó múzeumot rendeznek be, amely majd a tárgyanyaga hitelével és érdekességével köti le a nézőit. A visegrádi rekonstrukció alapos szakmai elemzésre szorul, amely megrajzolhatja a sikerrel megépíthető másolatok határait egy másolatokra olyannyira vágyakozó évtizedben.

A romok másik nagy csoportja a régészeti romoké. Természetüket keletkezésük különíti el az előbbiektől: tudatos kutatás nyomán bukkannak felszínre és tudatos értékelés eredményeként maradnak ott: a keveset mondogat visszatakarják, újra beborítják. A régészeti romok többsége kétdimenziós tankönyv, amelynek tárgya a hajdani építésmód mint az életmód része, meg a táj, amelyben fekszik, s amelynek hitele egy további dimenziót ad a töredékes maradványoknak. A városi leleteknek a mélysége ad további élményt: Hans Hollein néhány éve lyukat vágott a bécsi Michaeler Platz közepébe, amelyben római falak és 19. századi csatornák tömegét tárta a sétáló városiak elé. A falak túlfutnak a luk határain, s nem alkotnak értékelhető épületrészleteket, a látvány mégis megragadó, mert kifejezi

azt, hogy több ezer éves falak fölött járunk. A régészeti romok viszonylag könnyen kiegészíthetők, s nemcsak a ledőlt darabok eredeti helyére való visszaépítésének, hanem a rekonstrukcióknak is megvan az évszázados kultúrája. A legharmonikusabb hazai rekonstrukció sok évtizedes: Gerő László tervezte a budapesti Nagyszombat utcai amfiteátrumban úgy, hogy a hajdan köröskörül egyforma szerkezetnek egy szektorát építette újjá, de osztott elemekkel: a körfalat az egyik, az ülések lejtőjét a másik oldalon, a lépcsőzetét pedig az ülések lejtőjének egy részébe beágyazva. Olyan építmény jött így létre, amelyben a rekonstruktív és magyarázó elemek szervesültek a maradékokhoz. Az erőszakolt rekonstrukciónak is megemlíthető egy régi példája itt: a szombathelyi Iseumé, amelyben az eredeti részletek szinte elvesznek az újonnan készíttetek között, s amely önmaga nagyságát sem igazolja. A megépített rekonstrukció megadja a magasság érzetét, amely azonban eredeti anyag híján üres séma marad, jól ismert képek testetlen ismétlése. Ez a példa a műfaj legnagyobb nehézségére utal, arra, hogy épületekről s településekről szól bokáig-vállig érő falak birtokában. A régészeti rom azonban rész csupán: szabadtéri múzeum, amely a feltárt leletanyaggal és a róla tudhatókkal együtt alkot egészet. Ezek a romok tehát a folyamatos muzeológiai munkával válnak élménnyé, s tanulsággá.

A régészeti romok egyik kiemelt esetének rossz kezeléséről bánkódni ültünk itt össze. Ez a székesfehérvári bazilika romja. Ásatás eredményeként bukkant felszínre, s mert olyan épületnek a maradéka, amelynek különös volt a történeti jelentősége, megszületett a kegyeleti aurája, s ezért sorsát a legkülönfélébb akaratok cibálják erre-arra. A magam véleményét is elmondja majd a következő előadás, Janáky Istváné. Előljáróban csak annyit: hogy a romra vonatkozó nagyszabású tervek, amelyek közt a szerencsétlen mód megépült is ott van, nem vették komolyan a kisméretű töredékeket a maguk egyszerű anyagi létében, s nem vették tudomásul az összképüket sem. Ebből halmazódtak össze a hibáik.

JEGYZETEK

¹ Ez az előadás egy székesfehérvári konferencián hangzott el 2001 októberében. A konferencia a romok kiegészítéséről, a rekonstrukciók legitimitásáról szólt, különös tekintettel a „millenniumi” helyreállításokra, köztük a székesfehérvári romokkal kapcsolatos rekonstrukciós szándékokra. A konferencia résztvevőinek állásfoglalását jól tükrözi s a szaktudomány és a műemlékvédelem közti hasadást jól mutatja MAROSI Ernő *Forrás-*

foglalás. Restaurálások Székesfehérvárott, Esztergomban és Visegrádon a 2000. évben című tanulmánya (BUKSZ 2001.tél 348-362), amely a téma aktuális irodalmát is bemutatja. Az itt közölt előadás a romok megóvására kötelezett műemlékvédelem iránt megértőbb, s az ennek eszközeként alkalmazott rekonstruktív kiegészítések helyét keresi.

